

УДК 338.518

БАГАТОПЛАНОВІСТЬ КАТЕГОРІЇ ЦІНИ: КОНВЕРГЕНТНИЙ ПІДХІД*Макаренко М.І., к.е.н., Українська академія банківської справи*

Широке використання в економіко-теоретичних і прикладних наукових дослідженнях категорії ціни зовсім не означає її остаточної з'ясовності, однозначного змісту, який вкладають у неї представники різних шкіл економіки. Це зумовлено неоднаковими методологічними засадами, на яких ґрунтуються сучасні економічні теорії. Однак уже на дефініційному рівні формуються корені складніших наукових побудов, закладаються основи майбутніх багатоаспектних теорій. Звернемося до деяких, найбільш характерних визначень ціни з метою проаналізувати їх історичні витоки та з'ясувати наслідки особливого трактування ціни для сучасної економічної теорії.

Передусім слід зазначити, що ціна є системоутворюючою категорією в таких галузях економічної науки, як мікроекономіка, маркетинг і теорія інфляції, де вивченню її природи, структури та динаміки надається першочергове значення. Якщо перша з цих галузей аналізує теоретичні засади побудови цінової моделі, друга визначає практичні аспекти застосування цін на мікрорівні, то в центрі уваги третьої перебувають питання динаміки загального рівня цін протягом деякого часового інтервалу. Як наслідок, системоутворююча роль ціни поширюється на інші суміжні галузі економічних знань, де ціновий чинник також відіграє не останню роль. Причому, прерогативою сучасних мікрорівневих досліджень (як теоретичних, так і практичних) є з'ясування основних факторів ціни на різних (за ступенем конкурентності) ринках, впливу на її формування ринкового попиту і пропозиції та глибинних процесів, що криються за параметрами ринкової рівноваги. Макроекономічний бік ціни пов'язаний з агрегованим станом товарного ринку, де йдеться не про ціну окремого товару чи товарної групи, а про ціновий виміривач непорівнянної в натуральній

формі різнорідної товарної маси. Відтак макроаналіз найперше цікавить динаміка агрегованих цін національного продукту, швидкість зміни їх загального рівня з перебігом часу.

Практично всі автори, які використовують поняття ціни у своїх наукових або навчальних викладах, погоджуються з думкою про грошовий характер цієї категорії та однопорядкову суть ціни і грошей. У найбільш спрощених визначеннях ціна взагалі фігурує як певна кількість грошових одиниць, до якої прирівнюється товар під час акту обміну. Не вдаючись у деталізацію поняття грошей, яке виходить за межі нашого аналізу, все ж таки зауважимо, що ціна конкретного товару повинна мати об'єктивну точку відліку, якій саме і дорівнює кількість грошей при обміні. Інакше кажучи, будь-яке кількісне поняття має фактор невизначеності, якщо воно не орієнтується на шкалу диференціації товарів за ознакою більш глибинною, ніж наявність у контрагентів обміну тієї чи іншої кількості грошей.

У сучасній економічній теорії переважаючими є три позиції щодо першооснови ціни, до якої тяжіє грошовий еквівалент. Такими базовими чинниками ціни у представників різних шкіл визнаються, поперше, вартість товару (при неоднозначному трактуванні останнього); по-друге, співвідношення попиту і пропозиції на ринку; по-третє, конвергентне поєднання двох попередніх позицій, де вартісна основа ціни формується під впливом виробничих і споживчих характеристик товару, які, зрештою, є факторами відповідно пропозиції та попиту.

Для термінологічної визначеності відразу зазначимо, що поняття вартості, взяте як вихідне при окресленні фундаменту ціни, в економічних дослідженнях часто замінюється альтернативним поняттям цінності.

Так, англomовна теоретична традиція полягає у використанні терміну "value" (цінність) для позначення субстанції товару, на якій ґрунтується ціна. На відміну від цього вартість "cost" вживається у розумінні витрат виробництва, які несуть виробники товару. В українській економічній термінології, слідом за російською радянських часів, утвердилася вартість як однозначний відповідник німецького "wert" центральної категорії трудової теорії К.Маркса. Однак дореволюційною економічною наукою поняття вартості та цінності не ототожнювалися, кожному з них надавався свій особливий сенс. М.І.Туган-Барановський розрізняв дві самостійні "логічні категорії господарства" з певним протилежним змістом: вартість - як затрати, і цінність - як отримання. "Вся хозяйственная жизнь, несмотря на ее чрезвычайную сложность, укладывается в эти две основные категории хозяйства подобно тому, как операции любого хозяйственного предприятия, каковы бы они ни были, укладываются бухгалтерией в две рубрики – пассива и актива" [1]. Причому, головною вважалася цінність, оскільки вона асоціювалася з метою господарювання, тоді як вартість слугувала засобом досягнення мети. Втім відомий політеконом сам на практиці припускав ідентичність цих понять, часто вживаючи їх, як рівнозначні. Тому й ми, з метою уникнення малопродуктивних понятійних нагромаджень, будемо використовувати лише термін "вартість" для позначення основоутворюючої категорії ціни.

Вартісне підґрунтя ціни насамперед декларувала формаційна політична економія, яка міцно базувалася на засадах трудової теорії вартості. Фундаментальне наукове видання радянських часів. "Економічна енциклопедія" так трактувало ціну: "Цена - денежное выражение стоимости товара; экономическая категория, служащая для косвенного измерения величины затраченного на производство товаров общественно необходимого рабочего времени" [2]. А популярний у 60-70-ті роки підручник політекономії наголошував: "Цены, по которым товары обмениваются, имеют своей объективной основой стоимость, и в конечном счете определяются стоимостью" [3].

У першому визначенні підкреслюється не тільки положення про ціну як грошову оболонку вартості, але й робиться акцент на вторинному характері ціни порівняно із затратами праці, які в прямій формі можуть вимірюватися суспільно необхідним робочим часом, а в непрямій кількістю грошей. Друге визначення зосереджує увагу на унікальному характері вартості як єдиного об'єктивного, детермінованого працею, фактора ціни.

Підхід до трактування вартості з позиції трудової теорії полягає в тому, що вона (вартість), у свою чергу, являє собою кристалізовану в товарі абстрактну працю виробника. З іншого боку, вартість є невід'ємною властивістю будь-якого товару, її величина визначається кількістю суспільно необхідного робочого часу, витраченого на виготовлення товару, і ніякі інші чинники, крім праці, не впливають на вартість. Навіть вища ціна за якісніший товар пояснюється більшими затратами праці, втіленими в ньому, з чим можна по-

годитися лише частково. Якщо вироблено товар з більш яскраво вираженими споживчими властивостями (довговічністю - для побутових приладів, зручністю і відповідністю моді - для одягу, екологічною чистотою і смаком - для продуктів харчування) на незмінній технічній основі, то надання цих властивостей буде, безумовно, пов'язане з використанням дорожчої сировини, додатковими затратами трудових і капітальних ресурсів. При такому підході впливає, що космічну ракету можна було б створити зряд-дям праці неандертальця, правда, витративши для цього чимало робочого часу. Тобто технічний прогрес і вдосконалення на його основі виробництва, що дозволяють виробляти не лише більше товарів, але й досягати вищої якості з нижчими затратами праці, не вкладаються в схему трудової теорії вартості.

Протилежного змісту поняттю вартості надають прихильники теорії граничної корисності, переносючи центр ваги своїх досліджень з процесу виробництва на процес споживання. Згідно з їх трактуванням, вартість блага визначається граничною корисністю останнього серед низки таких же благ. Один із фундаторів маржиналізму К.Менгер так визначав вартість (цінність) блага: "...Ценность есть значение, которое для нас имеют конкретные блага или количества благ вследствие того, что в удовлетворении своих потребностей мы сознаем зависимость от наличности их в нашем распоряжении" [4]. Відтак вартість виявляється залежною, з одного боку, від інтенсивності потреби суб'єкта в благах, а з іншого - від наявного запасу благ, якими ця потреба задовольняється. Вартість блага, оформлена в кінцевому рахунку як корисність, стає тим вищою, чим гостріша потреба в ньому і більша рідкісність.

Отже, два, здавалося б, діаметрально протилежних підходи до з'ясування теоретичного підґрунтя ціни по-різному пояснюють два окремих фрагмента економічної дійсності, не перетинаючись між собою, але доповнюючи один одного. І трудова теорія вартості, і теорія граничної корисності, що формувалися майже одночасно і впродовж десятиліть виступали антиподами, зрештою, є вагомим надбанням економічної думки зі взаємодоповнюючим баченням реалій. Про принципову можливість їх співіснування писав свого часу ще М.І.Туган-Барановський, довівши, що вартість одного й того ж товару можна отримати як певну кількість затрат праці, або, прирівнявши запас благ до того ж еталону і використавши дію закону спадної граничної корисності, як цінність останнього серед низки благ [5].

На тлі теоретичних і методологічних розбіжностей, притаманних обом названим вище підходам, сучасні дослідники схиляються до думки про необхідність вироблення третього конвергентного підходу, який би синтезував попередні на засадах аналізу загального і особливого в економічних явищах. "Например, в общей теории цена представляет собой денежное выражение стоимости товара, т.е. общественно необходимые затраты, воплощенные в нем... в специальной же теории цена выступает как сумма

денег, которая устраивает продавца и покупателя, и уплачивается последним первому за товар" [6].

Отже, з гносеологічної та прагматичної точок зору потребам сьогодення найбільше відповідає трактування ціни не лише як категорії обміну, але як такої,

що має глибоке коріння у сферах виробництва та споживання. З огляду на це, науково продуктивною виявляється конвергенція трудової теорії вартості та теорії граничної корисності із синтезованим визначенням ціни та її основи вартості.

Література

1. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии. - Петроград: Право, 1917. - С. 40.
2. Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия / В 4-х тт.; т.4. - М.: Советская Энциклопедия, 1980. - С. 364.
3. Брегель Э.Я. Политическая экономия капитализма. - М.: Международные отношения, 1966. - С. 32.
4. Менгер К. Основания политической экономии. Общая часть / Пер. с нем. / Под ред. приват-доцента Р.М.Орженского. - Одесса, 1903. - С. 77.
5. Туган-Барановский М.И. Політична економія: Курс популярний. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 103-111.
6. Гриценко А. Маржинализм и трудовая теория стоимости: возможен ли синтез? // Экономика Украины. - 1996. - № 1. С. 76.

Summary

The article conducts theoretical analysis of price category, connections with money category.

The author is research three points of view to price interpretation: classical, neoclassical & convergentic. He gives objective characteristic for every approach and makes conclusion about expedience of work theory synthesis and limited useful theory determining price.